

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Εδώ και 150 περίπου χρόνια η επιστημονική —και μη— κοινότητα προσπαθεί να απαντήσει —όχι πάντοτε για λόγους επιστημονικής περιέργειας— στο ερώτημα αν η μακεδονική είναι ελληνική διάλεκτος ή μια γλώσσα ινδοευρωπαϊκή, ανεξάρτητη του ελληνικού κλάδου. Το ότι δεν έχει δοθεί μέχρι σήμερα οριστική (με την έννοια «ευρύτερα αποδεκτή») απάντηση στο θέμα οφείλεται στην πληθώρα των ερωτημάτων, στην ασάφεια, συχνά, των δεδομένων, αλλά και στους εξωεπιστημονικούς παράγοντες, τις πολιτικές και εθνικές διεκδικήσεις των βαλκανικών λαών που διέστρεψαν σε αρκετές περιπτώσεις τα ερωτήματα και ερμήνευσαν κατά το δοκούν τις απαντήσεις.

Τα παλαιότερα γραπτά μνημεία από τη Μακεδονία,¹ επιγραφές και νομίσματα, χρονολογούνται στον πέμπτο αιώνα π.Χ.

Όπως είναι αναμενόμενο, ο όρος Μακεδονία έχει αλλάξει πολλές φορές κατά τη διάρκεια της εξεταζομένης περιόδου, από τον πέμπτο π.Χ. μέχρι τον έβδομο αιώνα μ.Χ. Εδώ συμβατικά αποκαλούμε Μακεδονία την περιοχή από την Πίνδο ως τον Νέστο και από την Τυμφαία και την Πιερία ως το Άργος της Παιονίας στα βόρεια, δηλαδή την περιοχή εντός των ορίων της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας, όρια μέχρι τα οποία εξτείνετο η Μακεδονία από την εποχή του Φιλίππου του Β΄ ή του Φιλίππου Ε΄. Μέσα στα όρια της ρωμαϊκής επαρχίας βρίσκονται, βεβαίως, περιοχές φυλετικά μη μακεδονικές, προμακεδονικά φύλα ή αποικίες, ευβοϊκές στην πλειονότητά τους, οι οποίες ενσωματώθηκαν στο μακεδονικό βασίλειο επί Φιλίππου Β΄, και το επιγραφικό υλικό των οποίων ελήφθη εδώ υπόψη από αυτή την εποχή και έπειτα.

Η μακεδονική παρουσιάζει μια πρόσθετη δυσκολία μελέτης, την έλλειψη διαλεκτικών κειμένων. Αν εξαιρέσει κανείς το μοναδικό διαλεκτικό κείμε-

1. Όπου βέβαια δεν συμπεριλαμβάνονται οι αποικίες, οι οποίες έχουν γραπτά κείμενα από τον έκτο αιώνα π.Χ.

νο, έναν κατάδεσμο από την Πέλλα των μέσων του τετάρτου αιώνα π.Χ., τα υπόλοιπα, ή δεν είναι ενδεικτικά της διαλεκτικής τους ταυτότητας, ή είναι γραμμένα στην Κοινή. Στην αττική Κοινή είναι γραμμένα και τα επίσημα και τα ιδιωτικά κείμενα της Μακεδονίας, όπου βέβαια μπορούμε να κρίνουμε ό-ταν οι επιγραφές περιέχουν κάτι παραπάνω από το όνομα του νεκρού και το πατρώνυμό του. Αν δεν έχουν βρεθεί μέχρι τις μέρες μας γραπτά μνημεία της μακεδονικής διαλέκτου, αυτό οφείλεται σε ιστορικούς λόγους. Μέχρι τον πέμπτο αιώνα π.Χ. οι Μακεδόνες έζησαν στην περιφέρεια του ελληνισμού και ο νομαδικός τους βίος, οι συνεχείς κατακτήσεις σε συνδυασμό με τη διαρκή τους μετακίνηση για επέκταση ή υπεράσπιση του ζωτικού τους χώ-ρου, δεν δημιούργησαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για χρησιμοποίηση της γραφής και ανάπτυξη γραπτής λογοτεχνικής παράδοσης.² Από τον πέμπτο αιώνα που αρχίζουν οι Μακεδόνες να συμμετέχουν ενεργά στα ελληνικά πράγματα και κυρίως από τον τέταρτο που οι συνθήκες της ζωής και οι πολι-τισμικές αξίες και ανάγκες τους δεν διαφέρουν από αυτές του υπολοίπου ελλη-νισμού, αρχίζουν να γράφουν στο μετευκλείδειο (ιωνικό-αττικό) αλφάβητο³ την αττική Κοινή, τη διάλεκτο με το μεγαλύτερο κύρος, λόγω της γραπτής —λογοτεχνικής και μη— παράδοσής της, καθώς και τη μεγαλύτερη εξάπλωση για τους γνωστούς ιστορικούς λόγους.⁴ Το φαινόμενο της τεράστιας επιρ-

2. Πρβ. το απόσπασμα του λόγου του Αλεξάνδρου στην Ώπι: «Και πρώτα γε από Φιλίπ-που του πατρός ήπερ και εικός του λόγου άρξομαι. Φιλίππος γάρ παραλαβών ύμās πλάνητας και άπόρους, έν διφθέραις τούς πολλούς νέμοντας άνά τά όρη πρόβατα όλίγα και ύπερ τούτων κακώς μαχομένους, Ίλλυριοίς τε και Τριβαλλοίς και τοίς όμόροις Θραζι, χλαμύδας μέν ύμίν αντί τών δι-φθερών φορεϊν έδωκε, κατήγαγε δε έκ τών όρών ές τά πεδιά, άξιομάχους καταστήσας τοίς προσχώροις τών βαρβάρων, ώς μη χωρίων έτι όχνηρότητι πιστεύοντας μάλλον ή τη οικεία άρετη ή σόζεσθαι· πόλειών τε οικήτορας άπέφηνε και νόμοις και έθεσι χρστοίς εκόσμησηεν». Ακόμα κι αν υποθέσουμε ηθελημένη δραματοποίηση και υπερβολή εκ μέρους του Αλεξάνδρου, απο-κλείεται να ήταν η εικόνα που δίνει πολύ απομακρυσμένη από την πραγματικότητα.

3. Για τα αλφάβητα που χρησιμοποιούνται στα μακεδονικά νομίσματα του πέμπτου αιώ-να βλ. Cl. Brixhe & A. Panayotou, «L'atticisation de la Macédoine : l'une des sources de la Koïne», *Verbum* 11, 1988, 248. Υπάρχει βεβαίως και το ενεπίγραφο απότμημα χείλους πίθου με γραμμική γραφή, τα συλλαβογράμματα της οποίας μοιάζουν περισσότερο με αυτά της κυπρομινωικής Α' από την Αιανή (ΝΔ Μακεδονία): βλ. Α. Panayotou, «An Inscribed Pithos Fragment from Aiane (W. Macedonia)», *Kadmos* 25.2, 97-101. Αν ο πίθος είναι κατασκευα-σμένος εκεί που βρέθηκε, όπως φαίνεται από τη χημική ανάλυση του πηλού, τότε η χάραξη έ-γινε επί τόπου από/για ανθρώπους στους οποίους αυτή η γραφή θα ήταν οικεία.

4. Ας συγκρίνουμε τις ανάλογες περιπτώσεις της εποχής μας: Τι συμβαίνει κάθε φορά που μια γλώσσα με ευρεία διάδοση, η αγγλική ή η γαλλική για παράδειγμα, βρίσκεται σε αντα-γωνισμό με γλώσσες με προφορική μόνο παράδοση, και όπου η γραφή, όπου υπάρχει, περιορι-ζεται σε πολύ στενό κύκλο (συχνά αυτόν της εξουσίας, ή αυτόν που έχει σχέση με τη θρη-σκεία): Ασφαλώς, μόνο η κυρίαρχη γλώσσα θα χρησιμοποιηθεί στον γραπτό λόγο, ενώ η ντό-πια θα περιορισθεί στο σπίτι, ή στον οικογενειακό/φυλετικό περίγυρο. Συχνά γίνεται η παρα-νόηση στους επιστημονικούς κύκλους ότι γραπτή γλώσσα και προφορική ταυτίζονται και ότι

ροής της αττικής σε βάρος των υπολοίπων ελληνικών διαλέκτων δεν περιορίζεται βέβαια στη Μακεδονία.⁵ Όπως είπαμε παραπάνω, ήδη από τον τέταρτο αιώνα η Κοινή από γραπτή μόνο έκφραση στην αρχή, κατακτά σταδιακά και τον προφορικό λόγο, φαίνεται δε ότι δεν επεβίωσε στους μεταχριστιανικούς αιώνες. Μόνο η ανάμνησή της θα διαιωνίζεται μέσω των αρχαίων και βυζαντινών πηγών και, στις επιγραφές, μέσω της ονομαστικής, τομέα παρά ταύτα εξωγλωσσικού και συγχρονικά εκτός γραμματικής (με την έννοια ότι τα κύρια ονόματα βρίθουν αρχαϊσμών ή ακολουθούν ξένες προς τη γλωσσική κοινότητα μόδες),⁶ και αυτό μέχρι περίπου τον τέταρτο αιώνα μ.Χ. Ο Χριστιανισμός που εξαπλώνεται αρκετά νωρίς στη Μακεδονία, με τη μαζική εισαγωγή καινοφανών ονομάτων θα σβήσει και αυτή την τοπική ιδιομορφία.⁷

Η σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα χρησιμοποίηση της Κοινής στον γραπτό λόγο έκανε πολλούς ερευνητές να πιστέψουν σε ένα όψιμο και πάντως εξελληνισμό των Μακεδόνων. Όμως, το γεγονός ότι οι Μακεδόνες έγραψαν από την αρχή στην αττική Κοινή και όχι στη διάλεκτό τους, δεν αποδεικνύει τίποτα για την εθνική τους ταυτότητα. Μόνο με συνδυασμό πολλαπλών ενδείξεων μπορούμε να απαντήσουμε στο ερώτημα αν οι Μακεδόνες ήταν ελληνικό φύλο ή όχι και κατά συνέπεια αν η μακεδονική ήταν διάλεκτος της ελληνικής ή γλώσσα ανεξάρτητη:

— Η **ανθρωπωνμία** θα μπορούσε να αποτελέσει, όπως είπαμε παραπάνω, μια ένδειξη, αλλά όχι απόδειξη, φυλετικής καταγωγής. Ας σκεφτούμε τι απόδειξη για την εθνική ταυτότητα των φορέων τους αποτελούν κατά την αυτοκρατορική εποχή ονόματα όπως Αύρηλία, Ρούφος, Πρεμιγένης, και τα

η πρώτη είναι η έκφραση της εθνικής ταυτότητας ενός συνόλου. Η γραπτή γλώσσα είναι ένα πράγμα και η φυλετική συγγένεια ένα άλλο. Θα ήταν εντελώς ανόητο να προσπαθήσουμε να αποδείξουμε ότι οι ιθαγενείς της Αυστραλίας, για παράδειγμα, ήταν ανέκαθεν αγγλόφωνοι (και κατά συνέπεια αμιγείς ινδοευρωπαίοι!) επειδή, τουλάχιστον μέχρι πρό τινος, τα γραπτά τους κείμενα ήταν στα αγγλικά...

5. Για τη λεσβιακή βλ. R. Hodot, *Le dialecte éolien d'Asie* (1990), 19-20 όπου φαίνεται πως η Κοινή εμφανίζεται στις επιγραφές της περιοχής από τον τέταρτο αιώνα π.Χ., παρά τη λογοτεχνική παράδοση της περιοχής. Στη Χαλκιδική, τα ιωνικά κείμενα του α' ημίσεος του τέταρτου αιώνα είναι πλήρη ιωνισμών, ενώ ήδη πριν από τα τέλη του ίδιου αιώνα δεν έχουμε πλέον κανένα δείγμα διαλεκτικού κειμένου, ιωνικού ή άλλου: βλ. Α. Panayotou, «Des dialectes à la koiné: l'exemple de la Chalcidique», *Ποικίλα* (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 10) 1990, 191-228. Στην Κρήτη, η Κοινή θα πρέπει να ήταν ήδη από τον τρίτο αι. π.Χ. ο συνήθης τρόπος επικοινωνίας: βλ. M. Bile & Cl. Brixhe, «Le dialecte crétois. Unité ou diversité?», *Sur la Crète antique. Histoire, écritures, langues*, Nancy 1989 (1991), 85-138, κυρίως σ. 126-127.

6. Βλ. G. Granger, «A quoi servent les noms propres?», *Le nom propre* (*Langages* 66, Ιούνιος 1982) - Cl. Brixhe & A. Panayotou, *Verbum* 11, 1988, 241 με τη σημ. 24 στη σ. 258.

7. Αυτή η παρατήρηση αναφέρεται βέβαια στον γραπτό λόγο. Τίποτα δεν αποκλείει τη διαιώνιση διαλεκτικών στοιχείων μέσω του προφορικού λόγου, τα οποία εμφανίζονται ως αρχαϊσμοί στο λεξιλόγιο των νεοελληνικών διαλέκτων της περιοχής ή ως παλαιά δάνεια σε άλλες βαλκανικές γλώσσες.

Τζένη, Άννου, Μαίρης της μεταπολεμικής Ελλάδας. Με τις επιφυλάξεις αυτές ας κρίνουμε τα συμπεράσματα που εξάγουν (ή στην καλύτερη περίπτωση την αμυχανία που νιώθουν) ακόμα και γνωστοί επιστήμονες, μπροστά σε μεμονωμένα ονόματα ατόμων στις επιγραφές της Μακεδονίας ή ιστορικών προσώπων που αναφέρονται από τις ιστορικές πηγές ότι έχουν κάποια σχέση με τους Μακεδόνες (συνήθως στον στρατό του Αλεξάνδρου). Ένα, δύο ή και δέκα ονόματα με μη ασφαλή ετυμολογία και ελληνικές αντιστοιχίες, μέσα σε εκατοντάδες ελληνικών, αποτελούν απόδειξη μη ελληνικής ταυτότητας των Μακεδόνων; Είναι λογικό να αποκλείσουμε την πιθανότητα ότι μη Μακεδόνες εγκαταστάθηκαν ή παρέμειναν στη Μακεδονία και αφομοιώθηκαν από τους Μακεδόνες, χωρίς να έχουν προβλήματα εξαιτίας του ονόματός τους, το οποίο, βέβαια, διетήρησαν;

— Οι γλώσσες, δηλαδή οι όροι των επί μέρους διαλέκτων που διασώθηκαν από τους λεξικογράφους αποτελούν άλλη μια ένδειξη, θα λέγαμε με αρκετό βάρος, για τον προσδιορισμό του χαρακτήρα της διαλέκτου. Πώς όμως μπορεί κανείς να αποκλείσει την παρουσία δανείων από γλώσσες του προμακεδονικού υποστρώματος ή γειτονικών γλωσσών/διαλέκτων για μερικές από αυτές;

— Η μελέτη της γλώσσας των επιγραφών, στη συγκεκριμένη περίπτωση της Κοινής της Μακεδονίας. Τα επιγραφικά κείμενα της ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας αποτελούν ένα όχι αμελητέο σύνολο που πλησιάζει τις 6.000 δημοσιευμένες ή γνωστές επιγραφές (και αποτιμήματα επιγραφών), ελληνικές, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, και λατινικές, που εκτείνονται χρονικά από τον πέμπτο αι. π.Χ. μέχρι τον έβδομο μ.Χ.⁸

Η γενική εντύπωση που αποκομίζει κανείς από τη μελέτη της γλώσσας των επιγραφών της Μακεδονίας είναι η συντηρητικότητα στη γραφή που αφήνει σχετικά λιγότερα γραμματικά και συντακτικά λάθη σε σύγκριση με άλλες περιοχές, τη Μικρά Ασία ή την Αίγυπτο, για παράδειγμα. Επειδή δεν έχουμε λόγους να πιστεύουμε ότι η διαφορά οφείλεται σε πιο έντονη σχολική δραστηριότητα στη Μακεδονία και κατά συνέπεια σε μικρότερη επίδραση στοιχείων του προφορικού λόγου στον γραπτό, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η συντηρητικότητα αυτή οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι οι Μακεδόνες ήταν ελληνικό φύλο και ότι, κατά συνέπεια, η μακεδονική ήταν ελληνική διάλεκτος· όταν ένας λαός εξελληνίζεται αργά, είναι λογικό να παρουσιάζει ανα-

8. Για να σχηματίσουμε μια συγκριτική εικόνα, η Θεσσαλία είχε, με στοιχεία του 1986, περί τις 5.000 επιγραφές: βλ. Br. Helly, «Inscriptions de Thessalie : état du corpus», *Verbum* 10, 1987, 69. Για την Κυρηναϊκή οι μετρήσεις ανέβαζαν την ίδια χρονιά το σύνολο των ελληνικών επιγραφών μέχρι και τον 6ο αι. μ.Χ. στις 1.200: C. Dobias-Lalou, «Dialecte et koiné dans les inscriptions de Cyrénaïque», *Verbum* 10, 1987, 35.

σφάλεια στη γλωσσική του έκφραση, και, στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, επιφανειακή ελληνομάθεια που εκδηλώνεται με τη χρήση αρκετών δανείων, με γραμματικά λάθη (όχι απλώς ορθογραφικά) και, κυρίως, συντακτικά: όσο και αν η σχολική εκπαίδευση είναι περιορισμένη, το γλωσσικό αίσημα επιδρά διορθωτικά στη γραφή. Φαίνεται ότι στη Μακεδονία αυτός είναι ένας από τους λόγους που έχουμε, συγκριτικά πάντα, «προσεγμένα» κείμενα.

Τελειώνοντας, ας συνοψίσουμε τα γλωσσικά χαρακτηριστικά των επιγραφών της Μακεδονίας:

Είπαμε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου ότι το μοναδικό, διαλεκτικά χαρακτηρισμένο κείμενο της Μακεδονίας είναι ένας κατάδεσμος από την Πέλλα, περίπου των μέσων του τέταρτου αι. π.Χ. Το κείμενο είναι αδημοσίευτο· τα στοιχεία που διαθέτω οφείλονται στον κων. Εμμ. Βουτυρά ο οποίος πρόκειται να το εκδώσει σύντομα.⁹ Τον ευχαριστώ θερμά και από αυτή τη θέση. Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν τη στενή σχέση της γλώσσας του κειμένου με τις βορειοδυτικές διαλέκτους. Το πρόβλημα είναι ότι το εν λόγω κείμενο είναι μοναδικό· δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν η συντάκτρια του κειμένου είναι Μακεδόνη ή Ηπειρώτισσα, για παράδειγμα, εγκατεστημένη στην Πέλλα. Ως εκ τούτου, τα συμπεράσματά μας πρέπει να εκφράζονται με πολλές επιφυλάξεις μέχρις ότου βρεθεί και δεύτερο διαλεκτικό κείμενο.

Οι υπόλοιπες επιγραφές, τουλάχιστον όπου μπορούμε να κρίνουμε, είναι γραμμένες, όπως είπαμε ήδη, στην Κοινή. Η αττική Κοινή στη Μακεδονία, όπως και στις άλλες περιοχές που εξαπλώθηκε κατά περίπτωση, χρωματίστηκε από την τοπική διάλεκτο. Αυτή η τελευταία είχε διατηρήσει το **/a:/* και έτσι σε ορισμένες περιπτώσεις διαταράσσει την αττική κατανομή στις καταλήξεις *-α(ς)* και *-η(ς)* των πρωτοκλίτων, αλλά μόνο στην ανθρωπωνυμία. Τα προσηγορικά ονόματα ακολουθούν την κατανομή της Κοινής.¹⁰

Η μακεδονική θα κληροδοτήσει στην Κοινή (ή τουλάχιστον θα αποτελέσει ένα από τα κέντρα από όπου θα εξαπλωθεί) τη γενική ενικού σε *-α* των αρσενικών σε *-ας* (τύπου Νικίας/Νικία).

Σε μεταγενέστερα κείμενα, του 2ου-3ου αι. μ.Χ., απαντά ήδη το χαρακτηριστικότερο φαινόμενο των βορείων ελληνικών ιδιωμάτων, η στένωση των λεγομένων μέσων φωνηέντων */e/* και */o/* σε */i/* και */u/* αντίστοιχα, ή η συγκοπή τους (ύστατο στάδιο στενώσεως), σε άτονη συλλαβή. Και αυτό αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά της Κοινής της Μακεδονίας: δίσουμον (= δίσωμον), Βερνίκια (< Βερενίκη).

Από τη στιγμή που μια γλωσσική μορφή επικρατεί σε μια περιοχή εξε-

9. Στον συλλογικό τόμο *Studies in Greek and Roman Religion* (εκδ. D. Jordan).

10. Βλ. Cl. Brixhe & A. Panayotou, *Verbum* 11, 1988, 255.

λίσσεται αυτόνομα μέσα στα πλαίσια και τις συντεταγμένες του δεδομένου γεωγραφικού χώρου. Έτσι, η Κοινή στη Μακεδονία, παρά τον συντηρητισμό ή τον εθνικό της χρωματισμό, ακολουθεί παράλληλους δρόμους με την Κοινή άλλων περιοχών, όχι όμως πάντοτε την ίδια χρονική στιγμή με αυτές. Όπως και να έχει το πράγμα, μέσω των στοιχείων των επιγραφών της Μακεδονίας παρακολουθούμε όλες τις μεταλλαγές που χαρακτηρίζουν την ελληνική γλώσσα στο σύνολό της, αλλά και τα βόρεια ελληνικά ιδιώματα ειδικότερα.

ΟΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

Οι αρχαίες πηγές σπάνια μιλούν για τη Μακεδονική. Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στο γεγονός ότι από τον τέταρτο αιώνα π.Χ. που πληθαίνουν οι αναφορές των αρχαίων συγγραφέων για τους Μακεδόνες, η επικοινωνία, ακόμα και μεταξύ τους, γινόταν στην Κοινή δημοσία, ενώ η μακεδονική διάλεκτος έχανε συνέχεια έδαφος και περιοριζόταν στη συνομιλία μέσα στην οικογένεια ή τον στενό φιλικό/φυλετικό κύκλο. Πάντως, οι τελευταίες χρονολογημένες μαρτυρίες γι' αυτή ανάγονται στον πρώτο αιώνα π.Χ.

Είναι πιθανό, αλλά όχι βέβαιο, ότι η αρχαιότερη μαρτυρία για τη μακεδονική χρονολογείται στα τέλη του πέμπτου αιώνα: ο Αθηναίος κωμικός ποιητής Στράττις παρουσίασε γύρω στα 400 π.Χ. την κωμωδία «Μακεδόνες» ή «Παυσανίας», από την οποία σώζεται το απόσπασμα που ακολουθεί: «Οί Ἄττικοι δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὴν σφύραιναν καλοῦσι κέστραν, σπανίως δὲ τῶ τῆς σφυραίνης ὀνόματι ἐχρήσαντο. Στράττις γοῦν ἐν "Μακεδόσιν" ἐρομένου τινὸς Ἄττικῶ ὡς ἀγνοοῦντος τὸ ὄνομα καὶ λέγοντος·

ΑΘΗΝΑΙΟΣ ἢ σφύραινα δ' ἐστὶ τίς;
φησὶν ὁ ἕτερος·

ΞΕΝΟΣ κέστραν μὲν ὕμμες¹¹ Ἄττικοὶ κικλήσκετε» (= Αθηναίου, Δειπν. VII. 323 b). Είναι πιθανό ότι ο συνομιλητής του Αθηναίου είναι Μακεδόνας, αλλά οπωσδήποτε αυτό δεν διευκρινίζεται στο απόσπασμα. Αν αυτός που μιλά είναι πράγματι Μακεδόνας, κερδίζουμε όχι μόνο ένα λεξιλογικό όρο της Μακεδονικής (σφύραινα, ονομασία ψαριού), αλλά κυρίως, ένα γραμματικό τύπο, του πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας του β' προσ. ὕμμες/ὕμμες, πρβ. αιολ. ὕμμες.

11. Γραφή ὕμμες σε ορισμένα χειρόγραφα.

Ο Στράτις στην ίδια κωμωδία αναφέρει το θηλυκό του εθνικού Μακεδών: *Μακεδόνισσαν· τήν γυναῖκα*. Στράτις «Μακεδόσιν».

Οι αναφορές που ακολουθούν είναι της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Από αυτές σχηματίζει κανείς την εντύπωση ότι η μακεδονική διάλεκτος έχει ήδη χάσει τον ρόλο της ως οργάνου ευρείας επικοινωνίας. Στη διάλεκτο εκφράζεται κανείς πια σε ώρες θυμού ή μεγάλης συγκίνησης και μόνο μεταξύ Μακεδόνων. Ο Πλούταρχος (*Ἀλέξανδρος*, 51.5-6) διηγείται τη σκηνή όπου ο Αλέξανδρος διαπληκτίζεται με τον Κλείτο: «(...) οὐκέτι φέρων τήν ὀργήν Ἀλέξανδρος μῆλων παρακειμένων ἐνὶ βαλῶν ἔπαισεν αὐτὸν καὶ τὸ ἐγχειρίδιον ἐζήτηι. Τῶν δὲ σωματοφυλάκων ἑνός, Ἀριστοφάνους, φθάσαντος ὑφελέσθαι, καὶ τῶν ἄλλων περιχόντων καὶ δεομένων, ἀναπηδήσας ἀνεβόα Μακεδονιστὶ καλῶν τοὺς ὑπασπιστάς (τοῦτο δ' ἦν σύμβολον θορύβου μεγάλου) καὶ τὸν σαλπικτὴν ἐκέλευσε σημαίνειν, καὶ πύξ ἔπαισεν ὡς διατρίβοντα καὶ μὴ βουλόμενον».

Ο Ψευδοκαλλισθένης (III 32) περιγράφει τις τελευταίες ώρες του Αλεξάνδρου· μπροστά στον άρρωστο βασιλιά παραλούνουν οι Μακεδόνες για να τον χαιρετίσουν για τελευταία φορά και τον προσφωνούν με συγκίνηση: «Ἐπ' ἀγαθῷ μὲν, Ἀλέξανδρε βασιλεῦ, Φίλιππος ὁ πατήρ σου ἤρξεν, ἐπ' ἀγαθῷ δὲ καὶ σύ, βασιλεῦ· σὺ μὲν προσλαμβάνεις ἡμᾶς»· και σύμφωνα με άλλο χειρόγραφο: «(...) ἐπ' ἀγαθῷ δὲ καὶ σὺ· μεταβαλὼν τήν φω[ν]ήν], Μακεδονιστὶ εἶπεν δακρῦων, σὺ ἡμᾶς εἰ ἀπολείψης, ἀπολοῦμεν Μακεδονίαν· σοῦ δὲ τελευτῶντος καλὸν καὶ τοὺς Μακεδόνας συναποθανεῖν σοι τῷ ποιήσαντι Μακεδονίαν ἀξίαν τῆς Διός».

Ένα χωρίο του Κοῖντου Κουρτίου (*Hist. Alex. Magni Maced.*, VI, 11.4), που αφηγείται ένα άλλο γεγονός της βασιλείας του Αλεξάνδρου, θεωρήθηκε ως ένδειξη ότι η μακεδονική δεν ήταν ελληνική διάλεκτος, αλλά μια διαφορετική γλώσσα: ο στρατηγός Φιλώτας κατηγορεῖται από έναν από τους συμπατριώτες του ότι δεν ντρέπεται «*Macedo natus, homines linguae suae per interpretem audire*». Δηλαδή, σύμφωνα με το χωρίο αυτό ο Φιλώτας είχε ανάγκη διερμηνέων για να καταλάβει τη μητρική του γλώσσα. Αλλά, περιέργως, το χωρίο αυτό έρχεται σε αντίφαση με ένα άλλο του ίδιου συγγραφέα (VI. 9.34-36) κατά την περιγραφή της ίδιας δίκης. Ο Αλέξανδρος ρωτά αν ο Φιλώτας θα μιλήσει στη γλώσσα των πατέρων τους: «*Macedones (...) de te iudicaturi sunt; quero an patrio sermone sis apud eos usurus*» και λαμβάνει την απάντηση «*Praeter Macedonas (...) plerique adsunt, quos facilius quae dicam percepturos arbitror, si eadem lingua fuero usus qua tu egisti, non ob aliud, credo quam ut oratio tua intellegi posset a pluribus*». Η εξήγηση αυτή προκάλεσε τις οργισμένες παρατηρήσεις του Αλεξάνδρου ότι ο Φιλώτας απαξιοί να μιλήσει στη διάλεκτο των πατέρων: «*Ecquid videtis adeo etiam sermonis patrii Philotan taedere? Solus quippe fastidit eum discere. Sed dicat*

sane utcumque ei cordi est, dum meminertis aequae illum a nostro more quam sermone abhorrere. Όπως έχει συχνά παρατηρηθεί, αυτό το απόσπασμα δεν μπορεί να ερμηνευθεί παρά μόνο αν υποθέσουμε ότι η μακεδονική ήταν μια ελληνική διάλεκτος, πιο δύσκολα αντιληπτή από την Κοινή. Εδώ ο Φιλώτας, αντίθετα απ' ό,τι κατηγορείται στο πρώτο χωρίο, φέρεται ότι μπορεί να εκφραστεί στη μακεδονική, αλλά προτιμά να μιλά στην Κοινή για να γίνει ευκολότερα κατανοητός (*facilius*), μια και άλλοι εκτός των Μακεδόνων ήταν παρόντες (*a pluribus*). Μένει κανείς με την εντύπωση ότι δεν είχε ανάγκη διερμηνέων, αλλιώς η πρόκληση του Αλεξάνδρου δεν θα είχε νόημα. Όπως και να έχει το πράγμα, τα δύο προαναφερθέντα χωρία του Κοίντου Κουρτίου βρίσκονται σε αντίθεση μεταξύ τους και οι εκφράσεις του τύπου «Οι Μακεδόνες, σύμφωνα με τον Κόιντο Κούρτιο, είχαν ανάγκη διερμηνέων για να επικοινωνήσουν με τους Έλληνες» δεν είναι παρά ένα αβασάνιστο, και οπωσδήποτε προβληματικό, συμπέρασμα.

Ανάλογο πρόβλημα παρουσιάζεται σε ένα ανώνυμο απόσπασμα (Bartolletti, *P.S.I.* 12, 1955, αρ. 1284, στ. 11-23), το οποίο αναφέρεται στη μάχη του 321 π.Χ. μεταξύ του Ευμένη, συμμάχου του Περδίκκα, από τη μια, και του Κρατερού και του Νεοπτολέμου από την άλλη: «*Ευμένης δέ, ως τήν τε ζύγκλησιν του συνασπισμού των Μακεδόνων πυκνήν κατείδεν και αυτούς ταίς γνώμα[ις] ές τό επί πάν κινδυνεύειν έρωμένους, πέμπει αύθις Ξεννίαν, άνδρα μακεδονίζοντα τή φ[ω]νή φράσαι κελεύσας (...)*». Ο Ευμένης δεν ήταν Μακεδόνας, δεν μπορούσε κατά συνέπεια να εκφραστεί, ικανοποιητικά τουλάχιστον, στη μακεδονική. Όπως, όμως, σωστά τονίζει ο Καλλέρης,¹² «η χρήση της μακεδονικής ήταν σκόπιμη για να κερδίσει την εμπιστοσύνη των Μακεδόνων που δίσταζαν περί του πρακτέου».¹³

Η μαρτυρία που ακολουθεί αναφέρεται ακόμα στην εποχή του αγώνα για τη διαδοχή του Αλεξάνδρου, περί το 317 π.Χ. Πρόκειται για μια ακόμα περίπτωση χρήσης της μακεδονικής σε περιπτώσεις συγκίνησης. Κατά τον Πλούταρχο (*Ευμένης*, 14.11) ο Ευμένης, άρρωστος, περνά μπροστά από τους Μακεδόνες στρατιώτες του στρατοπέδου του: «*Οί δ' ως είδον, εύθις άσπασάμενοι Μακεδονιστί τή φωνή τας τ' άσπίδας άνειλοντο και ταίς σαρίσαις επιδουπήσαντες άνηλάλαξαν, προκαλούμενοι τούς πολεμίους, ως του ήγεμόνος αυτοίς παρόντος*».

Η Μακεδονική λοιπόν, ήδη από την εποχή του Αλεξάνδρου είναι «η

12. J.N. Kallérís, *Les anciens Macédoniens. Etude linguistique et historique*, II (1976), 487.

13. Πρβ. τη στάση του Π. Λικινίου Κράσσου ο οποίος απαντούσε στους Έλληνες όχι μόνο στη γλώσσα τους, αλλά και στη διάλεκτο του καθενός: βλ. M. Dubuisson, «La place du grec dans la société romaine : à propos d'un ouvrage récent», *RBP* 63, 1985, 113.

γλώσσα της καρδιάς»: οι Μακεδόνες, μακριά από την πατρίδα και καθημερινά σε πολύγλωσσο περιβάλλον, εκφράζονται στην Κοινή, τη μόνη προφανώς διάλεκτο στην οποία λίγο ως πολύ όλοι θα μπορούσαν να επικοινωνήσουν.

Ο Πλούταρχος και πάλι (Αντώνιος, 27.5) αναφέρει σχετικά με την Κλεοπάτρα (την Ζ') ότι «Πολλῶν δὲ λέγεται καὶ ἄλλων ἐκμαθεῖν γλώττας, τῶν πρὸ αὐτῆς βασιλέων οὐδὲ τὴν Αἴγυπτίαν ἀνασχομένων παραλαβεῖν διάλεκτον, ἐνίων δὲ καὶ τὸ μακεδονίζειν ἐκλιπόντων». Η μαρτυρία αυτή αποτελεί *terminus ante quem* για την —περιορισμένη φαίνεται— χρήση της Μακεδονικής στην πτολεμαϊκή αυλή από τους ίδιους τους Πτολεμαίους κατά τον πρώτο αιώνα π.Χ.

Σε συμφραζόμενα του 200 π.Χ. αναφέρεται η φράση του Τίτου Λιβίου (XXXI, 29, 15) *Aetolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguae homines (...)* και η οποία λογικά θα πρέπει να ερμηνευθεί ως μαρτυρία για τη συγγένεια των τριών διαλέκτων.

Οι υπόλοιπες μαρτυρίες δεν μπορούν να τοποθετηθούν μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά συμφραζόμενα και επομένως να χρονολογηθούν επακριβώς.

Το απόσπασμα του Στράβωνος (VII.7.8) που ακολουθεί θα μπορούσε ενδεχομένως, λόγω της χρησιμοποίησης του όρου «Ἐλευθέρα», να αναφέρεται στο πρώτο ήμισυ του δευτέρου αιώνα π.Χ.: «Καὶ δὴ καὶ τὰ περὶ Λύγκον καὶ Πελαγονίαν καὶ Ὀρεστιάδα καὶ Ἐλίμειαν τὴν Ἄνω Μακεδονίαν ἐκάλουν, οἱ δ' ὕστερον καὶ Ἐλευθέραν· ἐνιοὶ δὲ καὶ σύμπασαν τὴν μέχρι Κορκύρας Μακεδονίαν προσαγορεύουσιν, αἰτιολογούντες ἅμα, ὅτι καὶ κουρᾶ καὶ διαλέκτω Μακεδονίαν προσαγορεύουσιν, αἰτιολογούντες ἅμα, ὅτι καὶ κουρᾶ καὶ διαλέκτω καὶ χλαμῦδι καὶ ἄλλοις τοιοῦτοις χρῶνται παραπλησίως· ἐνιοὶ δὲ καὶ δίγλωττοι εἰσὶ». Το τελευταίο, όπως και το προτελευταίο χωρίο, είναι ενδεικτικά της διαλεκτικής συγγένειας της μακεδονικής με τις βορειοδυτικές διαλέκτους. Στο χωρίο που συζητάμε, η έννοια του «δίγλωττοι» θα πρέπει να ερμηνευθεί, όπως έχει ήδη σωστά τονισθεί από τον Dubuisson,¹⁴ όχι ως «διγλωσσία» ιλλυρομακεδονική —όπως υποστηρίχθηκε από άλλους ερευνητές— αλλά ως «διγλωσσία» πειρωτικομακεδονική, η οποία ενισχύει βέβαια την άποψη της στενής σχέσης ανάμεσα στις δύο διαλέκτους. Όπως και στις μέρες μας, όταν μιλάμε για παράδειγμα για «δίγλωσσους Ποντίους» δεν εννοούμε απαραίτητα ότι μιλούν την ελληνική και τη ρωσική, αλλά την κοινή νεοελληνική και την ποντιακή.

Εκτός από αυτές τις γενικότερες μαρτυρίες για τη γλώσσα των Μακεδόνων διαθέτουμε και πιο συγκεκριμένες, για φωνητικά ή μορφολογικά χαρακτηριστικά της Μακεδονικής.

14. «Recherches sur la terminologie antique du bilinguisme», *RPh* 57.2, 1983, 212.

Σε ένα από τα «περί συντάξεως» συγγράμματα του Απολλωνίου, του επιλεγμένου Δυσκόλου, ο οποίος ήκμασε περί τα μέσα του δευτέρου αιώνα μ.Χ., υποστηρίζεται ότι στο ομηρικό έπος «ή κλητική άντ' εϋθειών παραλαμβάνεται κατά μακεδονικόν έθος ή θεσσαλικόν, ώς οί πρό ήμών επιστώσαντο, αυτάρ δ' αυτε Θυέστ' Άγαμέμνονι». Φαίνεται ότι η άποψη αυτή τύχαινε γενικότερης αποδοχής, διότι επαναλαμβάνεται και από τον Ευστάθιο, ο οποίος παραπέμπει με τη σειρά του στον Ευδαίμονα Πηλουσιώτη, γραμματικό του τέταρτου αιώνα μ.Χ., ο οποίος είχε παραβάλει τους ομηρικούς με τους μακεδονικούς τύπους: «δ τοξότα, δ ήπηλάτα και τās όμοίας, Ευδαίμων δ Πηλουσιώτης Μακεδόνων γλώσσης είναι λέγει». Σύμφωνα με τις μαρτυρίες αυτές επομένως, η Μακεδονική, στη διαλεκτική της φάση ασφαλώς, είχε άσιγμες ονομαστικές στα λεγόμενα πρωτόκλιτα αρσενικά. Πέρα από την αξία της μαρτυρίας αυτής από καθαρά γραμματική άποψη, θα πρέπει να επισημάνουμε και το βάρος της ως ενδείξεως για το αν η Μακεδονική ήταν ελληνική διάλεκτος ή όχι. Όπως έχει ήδη τονισθεί,¹⁵ οι αρχαίοι και οι βυζαντινοί γραμματικοί δεν συνέκριναν ποτέ στοιχεία των ομηρικών επών με χαρακτηριστικά μιας βαρβαρικής γλώσσας. Προφανώς θεωρούσαν τη Μακεδονική ως αρχαϊκή διάλεκτο και ως τέτοια μπορούσε να διαφωτίσει μερικά δύσκολα ή ακατάληπτα σημεία της επικής γλώσσας.

Οι μαρτυρίες που ακολουθούν αναφέρονται στο πολυσυζητημένο χαρακτηριστικό, το οποίο από πολλούς θεωρήθηκε ως η απόδειξη ότι η Μακεδονική δεν είναι ελληνική διάλεκτος.

Κατά τον Πλούταρχο (*Έλληνικά Αίτια*, 9) οι Μακεδόνες στη θέση του γραφήματος Φ των άλλων διαλέκτων, πλην της δελφικής, χρησιμοποιούν Β: «Τίς δ' παρά Δελφοίς όσιωτήρ και διά τί Βύσιον ένα τών μηνών καλοῦσιν; (...) Ό δέ Βύσιος μήν, ώς μὲν οί πολλοί νομίζουσι, Φύσιός εστιν· έαρος γάρ άρχει και τὰ πολλά φύεται (...). τὸ δ' αληθές οὐκ έχει οὕτως· οὐ γάρ άντι τοῦ Φ τῷ Β χρῶνται Δελφοί, καθάπερ Μακεδόνες, "Βίλιππον" και "βαλακρόν" και "Βερενίκηγν" λέγοντες, άλλ' άντι τοῦ Π· και γάρ τὸ πατεῖν "βατεῖν" και τὸ πικρόν "βικρόν" έπεικῶς καλοῦσι· εστιν οὖν Πύσιος δ Βύσιος (...)». Ο Στέφανος Βυζάντιος, χρησιμοποιώντας ίσως την ίδια πηγή, γράφει ότι οι Μακεδόνες αποδίδουν με Β τον φθόγγο που αποδίδεται αλλού με Φ: «Βέροια: πόλις Μακεδονίας, ήν Φέρωνα κτίσαι φασίν, αυτούς δέ τὸ Φ εις Β μεταποιεῖν ώς Βάλακρον και Βίλιππον και Κεβαλίον».

Ο συντάκτης του κοινώς λεγομένου «Μεγάλου Έτυμολογικοῦ» στο λήμμα *Άφροδίτη*, υιοθετώντας ίσως άποψη του Διδύμου του Γραμματικού (πρώτος αι. π.Χ.) αναφέρει παραπλήσια παραδείγματα: «τὸ Β τῷ Φ συγγενές εστι.

15. C. Poghirc, «Considérations sur le lexique de l'ancien macédonien», *RevLing* 5, 1960, 135.

Δῆλον ἐκ τοῦ Μακεδόνας μὲν τὸν Φίλιππον Βίλιππον καλεῖν καὶ τὸν φαλακρὸν βαλακρὸν καὶ τοὺς Φρύγας Βρύγας¹⁶ καὶ τοὺς ἀνέμους διὰ τὸ φυσᾶν φυσήτας, βύκτας: Ὅμηρος, Βυκτάων ἀνέμων». Το λήμμα Ἀφροδίτη του «Γουδιανοῦ Ἑτυμολογικοῦ» εἶναι παρόμοιο· το ἴδιο περιεχόμενο και σχεδόν τα ἴδια παραδείγματα τα βρίσκουμε στη Σούδα (λήμμα κεφαλή), στα *Anecd. Oxon.* στο λήμμα κεφαλή¹⁷ και στο «Μέγα Ἑτυμολογικόν», στο «Γνήσιο Ἑτυμολογικόν» στα λήμματα Βέροια, ἀμορβής, ἀμορβές.

Ο Ευστάθιος σε σχόλιό του στον ομηρικό στίχο ξ 190 κάνει ανάλογους συσχετισμούς: «Περὶ δὲ τοῦ φράζεσθαι, εἰ καὶ προγέγραπται, ὅμως οὐ πάρεργον καὶ ἐκ τῶν Ἡρακλείδου παρασημειώσασθαι (...) τὸ δὲ φῶ παραχθὲν εἰς τὸ φάζω (...) προσλήψει τοῦ Ρ γίνεται φράζω (...) ἄλλως δὲ μεταληφθὲν Μακεδόνων, φησὶν, διαλέκτῳ καὶ ἐξενεχθὲν διὰ τοῦ Β, ποιεῖ τὸ βῶ, βάζω (...) καὶ οὕτω μὲν ἐκ τοῦ φῶ μακεδονικῶς γέγονε τὸ βῶ· οὐδέποτε γάρ, φησί, κατ' ἀρχὰς λέξεων ἐκεῖνοι τῷ Φ χρώνται, ἀλλ' ἀντ' αὐτοῦ δηλαδὴ τῷ Β, ὡς καὶ ὁ Βίλιππος δηλοῖ καὶ ἄλλα εἰρημένα ἐτέρωθι». Εἰς ἀξίζει να σημειωθεῖ ὅτι ο Ευστάθιος γνωρίζει το φαινόμενο μόνο στην αρχὴ λέξεως και ὄχι και σε ἄλλες θέσεις, ὅπως οἱ ἄλλοι γραμματικοί. Ο Ευστάθιος επανέρχεται στο θέμα στα σχόλιά του στον στίχο 458 του ἔπους του Διονυσίου Περιηγητοῦ, ἀλλὰ αὐτὴ τη φορὰ μνημονεύει ὡς μακεδονικὸ το ἀντίστροφο φαινόμενο, ἴσως ἀπὸ σύγχυσης: «Ἀμφιλαφές (...) οὐ ἔστιν ἀμοτέρωθεν λαβέσθαι, τραπέντος τοῦ Β εἰς Φ, Μακεδόνων ἔθει, οἱ καὶ τὸν Φίλιππον Βίλιππον φασί».

Ὅλα τα παραδείγματα των αρχαίων πηγῶν αναφέρονται σε ἓνα χειλικὸ ηχηρὸ, με μια ἐξαίρεση: το παράδειγμα του «Μεγάλου Ἑτυμολογικοῦ» στο λ. «ἐέλδωρ· τὸ ἐπιθύμημα· ἔστιν ἔλδω, τὸ ἐπιθυμῶ· (...) καὶ ἐελλόμενος· καί, “ἐέλδετο γάρ σε ἰδέσθαι” ἀντὶ τοῦ ἐπεθύμει· παρὰ τὸ θέλω, τὸ Θ τραπέντος εἰς Δ, κατὰ Μακεδόνας, καὶ ὑπερθέσεως γενομένης, οἶον θέλω, δέλω, ἔλθω καὶ ἔλδομαι (...)» ὅπου αναφέρεται παράδειγμα με ὀδοντικό ηχηρὸ.

Βάσει των μαρτυριῶν αὐτῶν ἐρμηνεύθησαν ἀπὸ τους σύγχρονους ἐρευνητὲς ὀρισμένες γλώσσες και μερικὰ ἀνθρωπωνύμια ἀπὸ ἐπιγραφές ἢ ἀπὸ τις ἱστορικές πηγές. Ὑπετέθη λοιπὸν ὅτι οἱ ἐναλλαγές αὐτῶν των γραφημάτων ἀποδίδουν μια ἰδιότητα της Μακεδονικῆς, η οποία την ξεχώριζε γενετικὰ

16. Ἀποψη ἐμπνευσμένη ἴσως ἀπὸ ἓνα χωρίο του Ηροδότου (VII, 73): «Οἱ δὲ Φρύγες ὡς Μακεδόνες λέγουσι, ἐκαλέοντο Βρίγες χρόνον ὅσον Εὐρωπῆοι ἐόντες σύνοικοι ἦσαν Μακεδόσαι, μεταβάντες δὲ εἰς τὴν Ἀσίαν, ἅμα τῇ χώρῃ καὶ τὸ ὄνομα μετέβαλον εἰς Φρύγας». Δεν εἶναι σφῆς ἀν ὁ λαὸς για τον ὁποῖο γίνεται λόγος αυτοαπεκαλεῖτο «Βρίγες», ἢ ἀν οἱ Μακεδόνες τους ἀποκαλοῦσαν ἔτσι. Η μαρτυρία του Ηροδότου δεν εἶναι, δυστυχῶς, ὡς προς τὸ σημεῖο αὐτὸ σαφῆς. Το ἐρώτημα εἶναι σημαντικό για την ἀπόδοση στον ἓνα ἢ στον ἄλλο λαὸ του χαρακτηριστικοῦ αὐτοῦ.

17. «Μακεδόνες δὲ κεβλή ἀντὶ τοῦ Φ λαμβάνοντες, ὡς ἐπὶ τῆς Βερενίκης, Φερενίκη γάρ ἐστιν».

από την ελληνική γλωσσική οικογένεια: διαφορετική εξέλιξη των ινδοευρωπαϊκών ηχηρών δασέων συμφώνων (* / bh /, * / dh /, * / gh /), τα οποία εξελίχθηκαν στη μεν ελληνική σε άηχα δασέα, αντίστοιχα / ph /, / th /, / kh /, στη δε μακεδονική σε ηχηρά κλειστά / b /, / d /, / g /. Δεν θα ασχοληθούμε εδώ εν εκτάσει με τις διάφορες απόψεις οι οποίες εξεφράστησαν για την ερμηνεία του φαινομένου. Εν συντομία,¹⁸ υποθέτουμε ότι σε ένα από τα φύλα που έζησαν στη Μακεδονία κατά τη β' ή τις αρχές της α' χιλιετίας π.Χ. οφείλονται τα παραδείγματα του τύπου «Βερενίκη» στα οποία αναφέρονται οι αρχαίες πηγές. Η γλώσσα αυτή έσβησε πολύ πριν από τα πρώτα γραπτά κείμενα από τη Μακεδονία. Ίχνη αυτής της εξέλιξης εμφανίζονται σποραδικά στα ανθρωπωνύμια των επιγραφών, και στις γλώσσες. Οι πληροφορίες των γραμματικών και των λεξικογράφων γι' αυτήν είναι πολλούς αιώνες μεταγενέστερες και κατά συνέπεια ο χαρακτηρισμός του φαινομένου ως μακεδονικού αποτελεί γενίκευση, υπό την έννοια ότι σημαίνει «φαινόμενο που απαντά στη Μακεδονία» και όχι στενά, φυλετικά «μακεδονικό». Όπως είναι γνωστό, η πολιτική ενοποίηση της περιοχής επετεύχθη στα μέσα του τέταρτου αιώνα από τον Φίλιππο Β' και σε βάρος των φιλοδοξιών των άλλων μακεδονικών δυναστειών. Για την ώρα είναι δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να προσδιορίσουμε ποια μακεδονική περιοχή ήταν η πηγή του φαινομένου. Δεν αποκλείεται να οφείλεται στα υπόλοιπα των Βρυγών που έμειναν στη Μακεδονία ενώ ο κύριος όγκος τους πέρασε στη Μικρά Ασία. Και αυτή όμως είναι μία υπόθεση.

Τα τρία χωρία που ακολουθούν είναι ενδιαφέροντα για την έννοια που έχουν, σε μερικούς τουλάχιστον ύστερους συγγραφείς, οι όροι «μακεδονίζω» και «μακεδονική (φωνή)». Κατά τον Αθήναιο (*Δειπν.* III, 121f-122a) ο Ουλπιανός διαμαρτύρεται κατά της εισβολής βαρβαρικών όρων στο καθημερινό λεξιλόγιο: «Καί γάρ παρά τοῖς ἀρχαίοις ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσι τοῖς σφόδρα ἐλληνίζουσιν ἔστιν εὐρεῖν καὶ Περσικά ὀνόματα κείμενα διὰ τὴν τῆς χρήσεως συνήθειαν (...). Μακεδονίζοντάς τ' οἶδα πολλοὺς τῶν Ἀττικῶν διὰ τὴν ἐπιμιξίαν. Βέλτιον δ' ἦν μοι αἶμα ταύρειον πιεῖν, ὃ Θεμιστοκλέους γὰρ θάνατος αἵρετώτερος, ἢ εἰς σέ ἐμπεσεῖν. Οὐ γὰρ ἂν εἶποιμι ταύρειον ὕδωρ πιεῖν, ὅπερ σὺ οὐκ οἶσθα τί ἔστιν οὐδὲ γὰρ ἐπίστασαι ὅτι καὶ παρά τοῖς ἀρίστοις τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων εἴρηται τίνα καὶ φαῦλα». Φυσικά είναι δύσκολο στον προαναφερθέντα διάλογο να υποθέσουμε ότι με τον όρο «μακεδονίζειν» ο Ουλπιανός εννοούσε ότι οι Αθηναίοι, και γενικά οι καλλιεργημένοι άνθρωποι της εποχής του, χρησιμοποιούσαν τη μακεδονική διάλεκτο στην καθημερινή τους επι-

18. Βλ. Cl. Brixhe & A. Panayotou, *Verbum* 11, 1988, 256 και εν εκτάσει Α. Panayotou, *La langue des inscriptions grecques de Macédoine (IVe s. a.C.-VIIe s. p.C.)*, *Phonétique, Phonologie et Morphologie*, διδ. διατρ. (Nancy 1990), 357-378.

κοινωνία. Το «μακεδονίζειν» εδώ πρέπει να έχει την έννοια «μιλώ στην Κοινή», τη γλωσσική μορφή της ελληνικής που εξαπλώθηκε μέσω των μακεδονικών κατακτήσεων και η οποία συνδέθηκε από παρανόηση με αυτούς. Στους κύκλους των αττικιστών της αυτοκρατορικής εποχής, όπως ήδη της ελληνιστικής, αυτή η γλωσσική μορφή αντιπροσώπευε την κατάπτωση και την πτώχευση της κλασικής αττικής, η οποία γι' αυτούς ήταν η ευγενέστερη έκφραση της ελληνικής γλώσσας. Η Κοινή ήταν για τους αττικίζοντες διανοούμενους στην καλύτερη περίπτωση ο μακρινός απόηχος της αττικής στο στόμα των ακαλλιέργητων.

Ας εξετάσουμε και άλλα χωρία όπου το «μακεδονίζειν» και οι συναφείς όροι έχουν, κατά τη γνώμη μου, την παραπάνω έννοια· σε απόσπασμα του Φρυνίχου (β' αι. μ.Χ.) αναφέρεται: «Παρεμβολή, δεινῶς μακεδονικόν, καίτοι ἐνῆν τῷ στρατοπέδῳ χρῆσθαι, πλείστῳ καὶ δοκίμῳ ὄντι». Αν συγκρίνουμε το χωρίο αυτό με άλλο του Πολυδεύκου (9,15), «Παίζοντι δὲ τὸ στρατόπεδον ἐξεσι κατὰ τὴν τῶν πολλῶν χρῆσιν καὶ παρεμβολὴν ὀνομάσαι παρεχόμενόν τινα τῶν νεωτέρων, Θεόφιλον ἐν Παγκρατιαστῇ εἰρηκότα "εἶτ' ἐν χάρακι μὲν ταῦτα καὶ παρεμβολή" καὶ Κρίτων ἐν Αἰτωλοῖς "Ἐκεῖ γὰρ ἡμῖν ἐστὶν ἡ παρεμβολή"», βλέπουμε ότι ο όρος ο οποίος αποκαλείται από τον Φρύνιχο μακεδονικός, από τον Πολυδεύκη θεωρεῖται γλωσσική έκφραση «τῶν πολλῶν», λαϊκή θα ἔλεγα, και νεωτερική. Είναι φανερό ότι σε αυτή την περίπτωση δεν πρόκειται για τη μακεδονική διάλεκτο· αν ἐξ ἄλλου ἦταν μακεδονικός διαλεκτικός τύπος, θα αναμέναμε παρεμβολά. Το ίδιο θα λέγαμε και στην περίπτωση του λεξήματος «κοράσιον», το οποίο κατά τον ανώνυμο σχολιαστή της *Ιλιάδας* (Σχόλ. Β. στον στ. Υ 404) «μᾶλλον ἐστὶ Μακεδονικόν». Κατά τον Πολυδεύκη (Π, 17) όμως, ο όρος αυτός χρησιμοποιείται μεν, αλλά είναι λαϊκός: «παιδίσκη, κόριον, κόρη, κορίσκιον· τὸ γὰρ κοράσιον εἰρηται μὲν, ἀλλ' εὐτελέες». Την ίδια άποψη έχει και ο Φρύνιχος (σ. 148): «κόριον ἢ κορίδιον ἢ κορίσκη, τὸ δὲ κοράσιον οὐ».¹⁹

Ο Φρύνιχος εκφράζει (σ. 487-488) ανάλογες απόψεις για την όρο «ρύμη· και τοῦτο οἱ μὲν Ἀθηναῖοι ἐπὶ τῆς ὀρμῆς ἐτίθεσαν, οἱ δὲ νῦν ἀμαθεῖς ἐπὶ τοῦ στενωποῦ· δοκεῖ δὲ μοι και τοῦτο μακεδονικόν εἶναι, ἀλλὰ στενωπὸν καλεῖν χρή, ρύμην δὲ τὴν ὀρμῆν».

Και στις τρεις περιπτώσεις, η σύγκριση των απόψεων των γραμματικών σχετικά με τους ίδιους όρους που πρέπει ή δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται, δείχνει ότι από την αυτοκρατορική εποχή και ἔπειτα «μακεδονικός» και οι συναφείς όροι δεν αναφέρονται απαραίτητα στη μακεδονική διάλεκτο, αλλά σε

19. Πρβ. το λ. κοράσιον στο λεξικό του Φωτίου.

λαϊκούς, εξοβελιστέους τύπους της Κοινής, η οποία για ιστορικούς λόγους είχε συνδεθεί με το φύλο που τη διέδωσε, τους Μακεδόνες. Αυτός είναι ένας πρόσθετος λόγος για να εξετάζουμε με μεγάλη προσοχή τις γλώσσες που χαρακτηρίζονται από τους λεξικογράφους ως «μακεδονικές».

Άννα Παναγιώτου